

МИЛЛИЙ БОҒ ВА ҚУРИҚХОНА, БУЮРТМАЛАРНИНГ ТАБИАТНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Эшбоев Бехзод Тожиевич

Қарши давлат университети доценти, Ўзбекистон

Нематуллаева Адолат Ихтиёр қизи

Қарши давлат Университети магистранти, Ўзбекистон

Аннотация: Табиат муҳофазаси доимо долзарб вазифалардан бўлиб, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бу борада қўриқхоналар, миллий боғлар ва буюртма масканларининг ўрни ва аҳамияти ушбу мақолада ёритиб берилган.

Калит сўзлар; қўриқхоналар, миллий боғлар, буюртмахоналар, ландшафтларни муҳофаза қилиши, табиат ёдгорликлари.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПАРКОВ, ЗАПОВЕДНИК И ЗАКАЗНИКОВ В ОХРАНЕ ПРИРОДЫ

Эшбоева Бехзода Тожиевича

доценту Каршинского государственного университета, Узбекистан

Нематуллаеву Адолат Ихтиёр қизи

магистрант Каршинского государственного университета, Узбекистан

Аннотация: Охрана природы всегда является неотложной задачей, и в данной статье рассматривается роль и значение заповедников, национальных парков и заказников в этом отношении в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: природные заповедники, национальные парки, заказники, охрана ландшафта, природные памятники.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF NATIONAL PARKS, RESERVES AND SANCTUARIES IN NATURE CONSERVATION

Eshboev Bekhzod Tojievich

Associate Professor of Karshi State University, Uzbekistan

Nematullayeva Adolat Ikhtiyor kizi

Master's student of Karshi State University, Uzbekistan

Abstract: Nature conservation is always an urgent task, and this article examines the role and importance of nature reserves, national parks and sanctuaries in this regard in the Republic of Uzbekistan.

Key words: nature reserves, national parks, wildlife refuges, landscape protection, natural monuments.

Кириш. Маълумки, 1972 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Стокгольм шаҳрида ўтказилган конференцияси қарорига мувофиқ, 5 июнь “Бутунжаҳон атроф-муҳитни муҳофаза қилиш куни” деб эълон қилинган эди. Дунёнинг кўплаб мамлакатлари мутахассислари иштирокида бўлиб ўтган мазкур анжуманда шундай хулосага келиниши бежиз эмас. Чунки ўша даврдаёқ бу ҳаётини муҳим масала мамлакатлар, мутахассислар, умуман, жамоатчилик олдидаги долзарб вазифалардан бирига айланганди.

Асосий қисм. Ландшафт компонентлари инсон яшайдиган аниқ (конкрет) муҳит ҳисобланиб, уни ҳар қандай кўнгилсиз ва ноқилона ўзгиришлар ҳамда ифлосланишлардан муҳофаза қилиш зарур. Ландшафтларни муҳофаза қилиш деганда, биз унинг унсурларини иложи бориचा тоза сақлаш, ундаги мувозанатнинг бузилишига йўл қўймаслик,

табиатнинг ажойиб, такрорланмас жойларини табиий ҳолича сақлаб қолиш кабиларни тушунамиз.

Ландшафт ва унинг компонентларини турли шаклларда муҳофаза қилиш мумкин: ландшафтнинг бутун компонентларини тўла-тўқис муҳофаза қилиш; ландшафтнинг айрим ва ажойиб, диққатга сазовор жойларини муҳофаза қилиш. Ландшафтнинг бутун компонентларини муҳофаза қилишда қўриқхоналарнинг аҳамияти катта. Қўриқхоналар бу табиат эталони бўлиб, Республика табиатини муҳофаза қилишида қуйидаги вазифаларни бажаради: республикаимизнинг маълум бир қисми ёки географик минтақа табиатининг барча унсурлари намунаси табиий ҳолича келажак авлод учун сақлаб қолинади. Қўриқхона-бу табиати яхши сақланган жой ҳисобланиб, унда табиий ҳудудий комплексларнинг ривожланиш қонуниятини, ўзаро алоқасини, организм билан муҳит ўртасидаги муносабатлар илмий жиҳатдан ўрганиладиган табиий лабораториядир. Унда сони ва тури камайиб бораётган ўсимлик ва ҳайвонларни парвариш қилиб, кўпайтириб, муҳофазаси билан шуғулланади. Қўриқхоналар орқали табиатнинг ажойиб жойлари кенг омма орасида намоён этилади ва табиатни муҳофаза қилиш зарурлиги тарғибот қилинади. Ўзбекистон ҳудудида тўқай, чўл ва тоғ ландшафт компонентларини муҳофаза қилиш ва у ердаги табиат компонентларини, хусусан ўсимлик ҳайвонларнинг ҳаётини чуқур ўрганиш, кўпайтириш мақсадида Республикамизда 10 та қўриқхона ташкил этилган.

Республика ландшафтларини муҳофаза қилишда яна миллий боғлар, буюртмалар ва парваришхоналарнинг ҳам аҳамияти каттадир. Ўзбекистонда ҳозирча Зомин ва Угом, Чотқол миллий боғи мавжуд. Ўзбекистондаги буюртмаларнинг асосий вазифаси ноёб ўсимлик, ҳайвон турларини ёки ажойиб табиатли жойларни йўқ бўлиб кетишидан асрайди, ўсимлик ва ҳайвонларнинг кўпайиши учун шароит яратади. Буюртмалар ўзининг хусусиятига кўра вақтinchа ва доимий бўлиши мумкин.

Ўзбекистон ландшафтининг ажойиб, диққатга сазовор жойларини сақлаб қолишда табиат ёдгорликларини муҳофаза остига олиш жуда муҳим аҳамиятга эга. Чунки илмий, маданий, тарихий ва эстетик жиҳатидан қимматли, ажойиб, ноёб табиатли жойларни муҳофаза қилиб, сақлаб қолиш учун катта майдонни эгалловчи қўриқхона ва буюртмалар барпо этиш шарт эмас. Уларни майдони жуда кичик бўлган «табиат ёдгорликлари» сифатида сақлаб қолиб, муҳофаза қилиш мумкин.

Табиат ёдгорликлари деганда биз ғорларни, карстларни, шаршара ва шовваларни, ажойиб булоқ, жилға ва сойларни, дараларни, қояли рельеф шаклларини, очилиб қолган ёткизликларни, тошқотган ҳайвонларни ва табиатнинг бошқа ажойиб жойларини тушунамиз.

Ўзбекистон ҳудудида 1000 га яқин табиат ёдгорликлари мавжуд. Лекин уларнинг кўпчилиги ҳисобга олинмаганлиги оқибатида ҳолати ёмонлашиб бормокда. Шу сабабли зудлик билан ҳар бир қишлоқ, туман, вилоят ҳудудида мавжуд бўлган табиат ёдгорликларини назорат остига олиш зарур.

Табиат ёдгорликлари хусусиятларига қараб геологик, палеонтологик, географик, археологик ва биологик турларга бўлинади. Геологик ёдгорликларга табиатда очилиб қолган тоғ жинслари, карстлар, ғорлар, иссиқ сувли минерал булоқлар кабилар киради. Ўзбекистондаги Қилси (Қирқтоғда), Қорлуғ (Қўҳитанг тоғида), Ҳазратидовут (Зирабулоқ тоғида), Амир Темир ғорлари, Зарафшон тизмасидаги карстлар яққол мисолдир. Палеонтологик ёдгорликларга тошга айланган, лекин излари яхши сақланган ўсимлик ва, ҳайвон қолдиқлари учрайдиган жойлар киради.

Географик ёдгорликлари жуда кўп бўлиб, унга ажойиб қоялар, шаршара ва шоввалар, даралар, танглар, ажойиб булоқлар, хушманзара жойлар киради. Бунга Илонўтди (Амир Темур) дараси, Кўксув дарёсидаги шаршара, Нурота ва Ургутдаги булоқлар, Сурхондарёдаги Келиф Шеробод марзаси, Катта ва Кичик Чимён сойлиги, Оқтош сойлиги ва бошқалар киради. Биологик ёдгорликларга ноёб, тури йўқолиб бораётган ўсимликлар, узоқ йил ўсаётган дарахтлар, тик ён бағирларда ва қумлар орасида сақланиб қолган ўсимликлар ва бошқалар киради. Биологик ёдгорликларга Сурхондарё вилоятига қарашли Сайроб қишлоғидаги ёши 960 йиллик чинор, Бойсундаги Чорчинор, Ургут қишлоғидаги ёки 1014 йиллик Хўжа Чор Чинор, Хўжакентдаги булоқ ёнидаги чинор, Шофрикон атрофидаги саксовулзорлар мисол бўлади.

Археологик ёдгорликларга қадимги манзилгоҳ жойлар, қадимий шаҳар қолдиқлари, суғориш иншоотлари, қудуқлар, сардобалар, коризлар, бандлар киради. Бунга қадимий Варданзи, Варахша (Бухоро вилоятларида), Афросиёб харобаси, Кўҳна Урганчдаги минора, Сурхондарё вилоятида сақланган ва ҳозирда ҳам аҳамиятини йўқотмаган.

Қадимий ёзув ва расмлари билан дунёга машҳур бўлган Зарауткамар ёдгорлиги, Нурота яқинида сақланган коризлар, чўллардаги сардобалар, Оқчоп сойлигидаги Абдуллахон банди (сув омбори) қолдиқлари яққол мисолдир.

Лекин, Ўзбекистон табиат ёдгорликларини ҳисобга олиш борасидаги ишлар яқин ўтмишда бошланди, бинобарин, бундан буён жамоатчилик кучи билан табиат ёдгорликларини ҳисобга олиб, уни тарқалиш харитасини тузиб, ҳимоя остига олиш керак. Шунингдек, ажойиб табиат ёдгорликларини ҳисобга олувчи Ўзбекистон «Кўк китоб»ини тузиш вақти келди.

Ўзбекистонда алоҳида муҳофаза остига олинган ҳудудлар текислик, тоғ олди ва тоғли районларда ташкил қилинган. Ушбу жойларда табиий ландшафтларни табиий ҳолда сақлаш, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш қатъий ишлаб чиқилган дастурлар асосида олиб борилмоқда. Ушбу дастурлар асосида бажарилаётган ишларни Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ва уларнинг вилоятлар, туманлардаги таркибий бўлинмалари назоратлари остида амалга оширилиб келинмоқда ва ривожлантирилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ва унинг таркибий бўлинмалари ўз фаолиятларини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 13 февралда бўлиб ўтган “2008 йилда республиканинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилда иқтисодий ислохатларни янада чуқурлаштиришнинг муҳим устивор йўналишлари”га бағишланган мажлисида Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан белгилаб берилган. Ушбу қарорга мувофиқ, табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ҳайъат йиғилишларида фаолиятнинг 2009 йилдаги муҳим устувор вазифалари алоҳида кўриб чиқилган ва вазифалар белгиланган. Ўзбекистон Республикаси табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Раисининг Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг “2008 йилдаги фаолияти ҳақидаги ҳисоботи тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг 2009 йил 28 мартдаги 641/1 сонли ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг Аграр-сув хўжалиги масалалари ва экологик қўмитасининг 2009 йил 27 февралдаги 32-сонли қарорини” бажариш мақсадида қўмита таркиби кенгайтирилган. Бундан асосий мақсад табиий ландшафтларни ўз ҳолича сақлаб қолиш, муҳофазага олинган ҳудудлардаги тупроқ, ўсимлик ва ҳайвонот дунёнинг турларини сақлаб қолишга қаратилганлиги билан ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақилликка эришгандан сўнг атроф-муҳитни муҳофаза қилишга табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга катта эътибор қаратмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистонда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга қаратилган 20 дан ортиқ қонун, 350 дан ортиқ ҳукумат қарорлари қабул қилинган. Мамлакатимизда юз бераётган экологик вазиятларни соғломлаштириш, биологик хилма-хилликни сақлаш, энг асосийси халқнинг ижтимоий-иқтисодий турмуш даражасини яхшилаш мақсадида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури кўмагида биргина Қорақалпоғистон Республикасида ўрта масштабдаги 47 та экологик лойиҳа амалга оширилган. Бундан ташқари 2006 йилдан бошлаб Амударё дельтасида қиймати 1,18 млн

АҚШ доллар бўлган “Тўқайларни сақлаб қолиш ва муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тизимини мустаҳкамлаш” лойиҳаси, 2010-йилдан бошлаб эса “Устюрт платосида сайғоқларни сақлаб қолиш” лойиҳалари ишлаб чиқилди. Ушбу лойиҳаларнинг амалга оширилиши натижасида муҳофаза қилиниши лозим бўлган янги ҳудудларда муҳофаза қилишга оид чора-тадбирларнинг ишлаб чиқилиши табиий муҳитни сақлаб қолишга катта ҳисса қўшмоқда.

Ўзбекистон Республикаси мустақил ривожланиш йилларида босиб ўтилган йўллар ва эришилган ютуқларни сарҳисоб қилинганда, мамлакатимиз Президенти томонидан республикада иқтисодиётнинг турли тармоқларида ижтимоий-иқтисодий ислохатларда, хусусан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш соҳасида салмоқли ютуқларга эришганлиги таъкидлаб ўтилган. Ўзбекистон Республикаси барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ўтмишнинг мақсад ва вазифаларига мувофиқ табиатни муҳофаза қонунчилиги такомиллаштирилмоқда. Атроф-муҳит соҳасига қатор стратегик ҳужжатлар, мамлакатимиз иқтисодиётининг асосий тармоқларини қайта техник ислох қилишга йўналтирилган ҳукумат қарорлари қабул қилинган ва улар амалга оширилмоқда. Табиатни муҳофаза қилиш тадбирларининг амалга оширилиши натижасида республика бўйича экологик ҳолатнинг барқарорлашув тенденцияси кузатилмоқда. Барқарор ривожланиш хусусан, табиий муҳитни муҳофаза қилиш, аҳоли саломатлиги ва фаровонлигини таъминлаш учун сув ресурсларининг аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистоннинг муҳофаза қилинадиган ҳудудларида сув ресурсларини комплекс бошқарув тизимини ривожлантиришга улардан самарали фойдаланиш ҳамда сув таъминоти ва санитария-гигиена масалалари бўйича халқаро даражада қабул қилинган мажбуриятларни бажаришга интирилмоқда. Бунда сув ресурсларни муҳофаза қилиш, улардан оқилона фойдаланиш ва бошқарувни такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Хулоса ва таклифлар. Табиий муҳит муҳофазаси ва шу мақсадларга ажратилган ресурслардан оқилона фойдаланиш борасида қабул қилинган ҳужжатларни ижро этишда республикада табиатни муҳофаза қилиш марказлари ва жойлардаги давлат органлари, жамоатчилик ва бошқа тузилмалар маъсулиятини ошириш лозим. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ва объектлар, сув, сувдан фойдаланиш, ер, ер ости бойликлари, атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш, ўрмонлар, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш тўғрисида чиқарилган қарорларни республика табиатини муҳофаза қилишга қаратилишини қатъий назоратга олиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Султонов П.С. Экология ва атроф–муҳитни муҳофаза қилиш асослари. Тошкент 2007. 58-77 б.
2. Баратов А.С., Қориев М.Р. Атроф-муҳит муҳофазаси. Ўқув услубий мажмуа. Нам ДУ, 2023. 36-38 б.
3. Қодиров Э.В., Шерматов М.Ш., Акбаров Х.А., Мавлонов Э.В. ва бошқалар “Табиий муҳитни муҳофазалашнинг геоэкологик асослари” –Т.: “Ўзбекистон” 1999.-82б.
4. Эшбоев Б.Т. Топонимы Кашкадарьинской области. - Монография. Узбекистан, Карши -2021.
5. Тожиёвич Э. Б., Гелдиярович Н. М. Эхпланатион Оф Оронймс Анд Орограпҳис Термс Оф Кашкадаря Регион //Жоурнал оф Сонтемпорарй Иссузс ин Бусинесс анд Говернмент. – Т. 2021.
6. Эшбоев Б., Абдураимов Б. Натурал геограпҳисал проблемс оф усинг тхе моунтаин анд неар-моунтаин ареас оф Кашкадаря регион //Экономика и социум. – 2024. – №. 5-1 (120). – С. 275-278.
7. Эшбоев Б., Халилова Э. Форматион оф натурал геограпҳисал просэссес ундер тхе инфлуэнсэ оф тхе геологисал анд геоморпҳологй чарактеристисс оф тхе ареал //Экономика и социум. – 2024. – №. 3-1 (118). – С. 159-162.
8. Эшбоев Б.Т. Гидронимлар ва географик терминларнинг жой номларида акс этиши //Общества Узбекистана. – С. 117.
9. Исаченко А.Г. Ландшафтно-географические основы рационального использования, преобразования и охраны природной среды. – В сб: “Человек и среда обитания”. Л., 1974.
10. Эшбоев Б.Т. Тхе роле оф геограпҳис термс дефинитион хигх релiezф формс ин тхе форматион оф оронймс. Просэдингс оф Интернационал Сонференсэ он Модерн Ссиэнсэ анд Ссиэнтифис Студиэс. Франсэ, Парис. Вол. 2. Но. 4. 2023.
11. Бехзод Э. Шохбоз Й. Ўзбекистон оронимларммг шаклланиш хусусиятлари ва лисоний таҳлили //Инноватионс ин Течнологй анд Ссиэнсэ Эдусатион. – 2023. – Т. 2. – №. 8. – С. 697-701.
12. Тожиевич Э.Б., Эркиновна К.М. Плассе намес оф тхе Кашкадаря регион ассосиатед витх климатис анд метеорологисал феатурес //Збиор артыкулов науковйч ресэнзованийч. – С. 51.
13. Суюнов А., Суюнов С., Кхушмуродов Ф., Суюнов С., Омонов, И., Эшбоев Б. Эсологисал сонсекуэнсэс оф тхе десертифисатион просэсс ин тхе агроландссапес оф тхе Кашкадаря оасис. Ин БИО Wэб оф Сонференсэс (Вол. 160, п. 02006). ЭДП Ссиэнсэс. 2025.
14. Эшбоев Б.Т., Худойбердиев Ж.Ж. Релатионс оф пласэ намес оф Кашкадаря регион витх мисрослимате //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-2. – С. 108-111.